
KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

IRODALMI ISKOLA A HATÁRON TÚL

SZERB HORVÁTH GYÖRGY

Olvastam egy könyvben¹ egy izgalmas kerekasztal-beszélgetés szövegét a „határon túli magyar irodalom integrációjának kérdései”-ről. Nem mondom, hogy megokosodtam volna, voltaképp minden felszólalóval egyezem, mert egy idő óta megtanultam bólogatni.

Az erdélyi Kántor Lajos például már magát a *htmit* mint kategóriát is kétségsbe vonja, hiszen Kolozsvárról nézve, ha Illyést közöltek, akkor őt is nevezhették határon túlinak, minden nézőpont kérdése (hát, ez igaz). Tózsér Árpád szerint a határok ma az egyes irodalmi iskolák és székertáborok közt húzódnak, s már maga a szóhasználat is elhibázdott (hát, ez igaz). Bányai János szerint „a magyar kultúrának (és irodalomnak) vannak olyan, egymástól eltérő, de egymást nem kizáró kulturális keretei, amelyek között értékek, többek közt irodalmi értékek is artikulálódnak”, továbbá szó sincs itt integrálódásról, mert az irodalmi érték, illetve az irodalmi kánon „önismeretének, ha úgy tetszik, identitásának meghatározója a különbözőség és a nyitottság” (hát, ez igaz). Szakolczay Lajos szerint pedig „[A] nagyon jó műveken – a műfaj nem oszt, nem szoroz – ki lehet mutatni, hogy nem Budapesten, nem a Váci utcában születtek. Éppen ebben a különlegességben van az értékük”. (Hát, ez igaz.) Bertha Zoltán meg azon elmélkedett, hogy van több nemzet egy nyelven, vagy több nyelven egy nemzet, és talán lehetséges több nyelv is egy nemzetben belül – mindez hát kérdéses (hát, ez igaz). Idézik Grendel Lajost is, aki szerint nincs olyan, hogy szlovákiai magyar csirkepaprikás (és tényleg, nincs olyan; de mit csináljunk akkor a bácskai rizses hússal – együk meg?). Tózsér Árpád szerint meg az irodalomkritika hatalmi kérdés, Pesten is, Pozsonyban is, az írók pedig a határoktól függetlenül is tudják kábé egymásról, ki mit ér, pedig a kritikusok igen ritkán írnak a centrumban a határon túliakról (hát, ez igaz).

Stb. stb. Ahány határ, annyi iskola.

A kérdés tehát itt és most is az lenne, hogy van-e vajdasági/délvidéki/szerbiai magyar irodalom, avagy ha nincs, volt-e mégis, merthogy időközben tönkrement (Jugoszláviával együtt, mert valójában jugoszláviai magyar irodalom volt az, aminek voltára egyáltalán rákérdezőnk, mondják egyesek). Mostanság azonban egyre nagyobb a szégyenlősség, ha e kérdésre kell vagy akar válaszolni valaki, mert ha azt mondja, volt és van, lenemzetárulózhadják, ha meg azt mondja, hogy nem volt és nincs is, mert csak egységes magyar irodalom van és semmi más, és ilyen sommásan teszi ezt, méltán számíthat arra, hogy a szakmabeliek többé nem fognak vele leülni egy kerekasztalhoz. Az ördög, ugye, a részletekben lakik. Vagy a rész lakik az egészben, ördög tudja, mi hol van itt elrejtve.

Mármost én nem akarok semmit sem hozzátenni a témához, legfeljebb azt, kevesebb gondunk lenne (bár gond nélkül nem élet az élet), ha kultúrunkásaink és politikusaink egy jelentős része a hatvanas években nem foglalkozik annyit a jugoszláviai magyarság önálló nemzeté válásának problematikájával – s tették mindezt optimistán, ti. hogy azzá fog ám fejlődni, s ha már azzá lesz, létrejön az önálló jugoszláviai magyar kultúra és irodalom, illetve fordítva, mivel van jugoszláviai magyar kultúra és irodalom, hát lesz nemzet is. Egyik adja a másikat. Később kiderült, hogy inkább a fal adta a másikat.

Szóval, van-e a nincs, néven nevezhető-e a semmi, a valamire pedig mondható-e mégis az, hogy (egy nagy) semmi? Az elméletet félretéve nemrégiben, hogy újabb könyvespolcokat készíttettem, és átrendeztem kis könyvtáramat, gyakorlati – ám irodalmi és egyéb művészetelméleti – szempontokat is figyelembe véve igyekeztem verifikálni (avagy falszifikálni, ha úgy tetszik), van-e vajdasági (stb.) magyar irodalom.

Nos, jelentem: van.

Azért van, mert a vajdasági magyar szerzők művei nem kaptak helyet a magyar irodalomnak szánt polcokon. Például Hajnóczy Péter mellé nem tettem oda Herceg Jánost (kortársak kapcsán is mesélhetnék, de ezt a sértődések elkerülése végett nem teszem). Nem föltétlenül azért, mert előbbi annyival jobb lenne, mint utóbbi (különben is, mi az, hogy jobb?). Ám Gion is a vajdasági magyar polcra került, pedig végül Budapesten élt, ott adták ki könyveit és ért el számottevő sikereket, ha úgy vesszük. Úgy vesszük, de a Pesten élő, ott publikáló Gion nekem maradt *emide való*. Akárcsak más áttelepülő írók művei, igaz, nem mindé.

De akadnak olyan vajdasági magyar írók is, akik itt élnek és itt (is) jelennek meg írásaik, könyveik, aztán mégis átteszem őket az egyetemes magyar irodalmi polcokra. Vagy oda, ahová a jó barátaim (alkalmasint dedikált) köteteit teszem.

Még mielőtt bárki messzemenő következtetéseket vonna le – politikai töltetű értékítéletekbe ágyazva –, elmondanám, hogy mindennek egyszerűen praktikus okai vannak: ha keresek valamit, így sokkal könnyebben találok meg. Egyszerűen ilyen a fejemben a *rend(etlenség)*, és a könyvespolcaimnak ezt le kell képezniük. Így logikus az egész. Ez persze nem logikus logika, hanem az a típusú, amilyen a *primitívek bölcsessége*.² Az ősi kínai feljegyzés szerint így az állatok lehetnek: „a) a Császár állatai, b) balzsamozottak, c) idomítottak, d) malacok, e) szirének, f) mesebeliek”, továbbá – itt most nem idézem az egészet – „olyanok, amelyek ebben az osztályozásban szerepelnek”, egészen az olyanokig, „akik távolról légynek tűnnek”.

Talán egy ilyen megoldást kellene alkalmazni az általunk most tárgyalt kérdéskörben is. Mert okosságokban nincs hiány, ésszerű érvekben annál inkább. Persze, ésszerűnek azt az érvet nevezzük, amit vagy mi mondunk, vagy pedig ha másé, mi tartjuk racionálisnak, nem egy harmadik személy. Amennyiben például *hazalátogat* egy innen elszármazott író, és *jókat*, úgymint szívünknek kedveseket mond, akkor *ő voltaképpen* még mindig *közénk* tartozik, egy hajóban evezünk. Amúgy is, *onnan* nézve látja azt, amit mi nem láthatunk, hiszen előlünk azt a valamit elfedi a valóság. Ha viszont olyan mondja, aki ugyan *itt* él, de *rosszat* mond, *ő* meg akkor – így a verdikt – *valójában* nem is él itt, csupán szimulálja az *ittléte*t. Különbösen is, a múltkor valaki látta, hogy egy nagy kufferral fölszállt az Avala expresszre. És csak azért vett retúrjegyet, hogy álcázza magát, és jól átvágjon bennünket. A vonatablaktól pedig csakis *rosszul* láthatja a dolgokat, mert a vonat mozog, mi viszont itt vagyunk egy helyben.

Míndez nemigen jutott volna az eszembe, ha nem olvasom Sáfrány Attila írását a *Forrás* 2004. júniusi számában, amelyet a vajdasági magyar irodalomnak szenteltek. Igaz, ezt a blokkot úgy jelölte a szerk., hogy „[V]ajdasági összeállításunkat Fekete J. József készítette.” Nem az áll, hogy vajdasági magyar, pedig minden szerző magyar (ul ír), ugyanakkor pár szerző nem a Vajdaságban él. Sőt, akad olyan, akinek – megvallom – még a nevét sem hallottam. Viszont érthető, hogy nem „irodalmi összeállítást” említettek, hiszen akad itt demográfiai és néprajzi tanulmány csakúgy, mint összefoglaló a (vajdasági magyar) könyvkiadás helyzetéről.

Fekete J. bevezető tanulmányának címe – *Karámban* – már önmagában jelzi, hogy hányat ütött a templomtorony(-perspektíva) órája. Ahogyan az is, hogy „vajdasági (korábban jugoszláviainak, legújabban szerbiainak nevezett) magyar irodalom”-ról beszél, hogy végképp ne értsek semmit sem. Khmm, tehát akkor van egy vajdasági magyar irodalom, amit hol ennek, hol annak neveznek? Tehát van, csak éppen másképpen hívják? Na mindegy, mert ha

karámban vagyunk (illetve van az a valami), már régen rossz, lementünk *nyájba*, amit aztán *beterelemek* a juhászok.

De önmagában még ezt sem tartom problematikusnak, az önmetaforák meg a többi jönnek és mennek, bár jó volna már egy nem építészeti, illetve nem mezőgazdasági metaforát hallani a kéve, az ugartörés, a téglák és barázdák, a hídverés után – bár tegyük hozzá, a karám mindkettőt ötvözi, ennyiben új, hiszen egy épületféleségről lenne szó, amely állattenyésztés céljából épül. Szóval nem lenne ez probléma, ha közben nem menne folyton a rinyálás, hogy a magyarországi irodalmi élet rá se bagózik a határon túli irodalomra. Aztán olykor mégis megjelenik egy – *nevezzük így* – vajdasági magyar irodalmi összeállítás, van ennek hagyománya is már, sőt, olykor egész számot szenteltek *nekünk*. A *Forrás* például pont tíz éve. Ha lehetne ilyen mondani (de nem lehet, nem ildomos), azt mondanám, hogy az kb. reprezentálta az akkor vajdasági magyar(nak nevezett) irodalmat. Ez az újabb meg nem reprezentálja (csupán egy szerző szerepel mindkét számban). Persze, ilyen kritérium nincs is, az összeállító saját ízlése szerint állít össze, az olvasó meg elolvassa, és ha azt gondolja, hogy ez lenne a jumi/vami/se(m)mi, akkor azt gondolja, és kész.

Csakhogy én is olvasó vagyok, s azt gondolom, nem minden vajdasági magyar irodalom vajdasági magyar irodalom. Nem azért, mert nem vajdasági (hisz nem él itt), nem is azért, mert nem magyar (mondjuk nem eléggé magyar szellemiségű, ahogyan azt egyesek szajkózzák, követelve írón s minden mászon ezt a közelebből azonban nem definiált szellemiséget), hanem mert nem irodalom. Úgy nem irodalom, hogy szerintem, az én ízlésem szerint nem üti meg a mércét, legyen szó versről, prózáról, irodalomkritikáról vagy -történetről. Valami nem attól lesz irodalom, hogy leírjuk, aztán egy irodalmi-művészeti folyóirat azt publikálja. Arról ugyan megoszlanak a vélemények, illetve több elméletyszerűség létezik, hogy mitől lesz egy – ez esetben írott szövegből – műalkotás, abban viszont mégiscsak konszenzus van, hogy egy szöveg még nem műalkotás. Miért? Hát mert csak. Az utókor meg majd úgyis eldönti, kell-e, nem kell-e, jó-e, nem-e, tetszik-e, nem tetszik-e. Hogy belefér-e még a korpuszba, a művészetbe, vagy nem fér bele. Ahogyan egy jó barátom mondta szellemesen: egyetlenegy neves költőről sem tudunk, akit még ne fedeztek volna föl.

A jumi/vami/semi azonban kezd a néptánchoz hasonlítani. Mindegy, csak csináljad, az elismerés így vagy úgy elérkezik, föllépési lehetőség csak akad. Ha nem is az Állami Népi Együttes színeiben lépsz fel, van éppen elég amatőr együttes, melyben rophatod fesztelenül, egy díj úgyis beugrik előbb vagy utóbb. Csakhogy ami a néptáncban az amatőr, az irodalomban a dilettáns kéne hogy legyen. De mi nem ismerjük a dilettáns író fogalmát, csak azt, hogy „neked jobb a pozíciód a közéletben meg a budapesti irodalmi életben, ezért futsz”,

„ez hatalmi kérdés, csak te jobban helyezkedsz”, vagy – kissé szofisztikáltabban – „a ti kánonotokat finanszírozzák”. Magyarán, derül ki, az irodalom hatalom és pénz kérdése, semmi másé. Olyan szempontok már föl sem merülhetnek, hogy műveltség, tudás, ízlés, tehetség plusz munka (és ez utóbbiból igen sok).

Mondom, eszembe se jutott volna mindez, ha nem olvasom Sáfrány Attila *A posztmodern kísérlet kudarca* című írását a *Forrásban*, s nem jutott volna eszembe, ha nem szedi le rólam is a keresztvizet. Persze, ő is eltöpreng azon, hogy ennek az izének már a nevében sem lehetünk biztosak („jugoszláviai, vajdasági vagy délvidéki magyar” irodalmat említ, nála a szerbiai fel sem merül, viszont Fekete J.-hez képest behozza a délvidékit). Az „újból és újból elsiratott irodalom”-nak, mint fogalmaz, a számos ok ellenére volt lehetősége arra, hogy megújuljon, ám „[A]z ígéretes próbálkozások ellenére, irodalmi téren legálábbis, az évtized mégis a megújulás kudarc történetévé lett”. Sáfány ezt saját, illetve a *Táltos* című periodikum példáján mutatja be, s az derül ki, hogy az irodalom megújulása azért nem sikerült, mert a *Symposiont* favorizálták, ők kapták a lövét meg a díjakat, a *Táltos* és gárdája meg nem. Pontosabban „az új vezéregéniségek, Virág és Horváth” fölőzték le a tejet, a csuporhoz más hozzá nem férhetett. Mi több, a táltosokat nem tartottuk egyenrangúaknak, „hanem inkább egy olyan eltaposni valónak, akire fölállva ők maguk magasabbnak látszhatnak”. Továbbá, írja, nekünk kettőnknek minden esélyünk megvolt a nemzedékalapításra, majd még egyszer kiemeli, hogy „[A] támogatás sem maradt el teljesen” – sőt, „a megélhetés minden kellékével” föl voltunk szerelkezve, s noha pár jó szöveg ugyan született, szerkesztéspolitikánk koncepciózus, kizárólagos és antidemokratikus volt, így nem csoda, hogy „[A] viszont, ami ebből a végén kisült, egyszerre nevetséges és siralmas. Sem posztmodern irodalom nem született, sem új nemzedék”. Sáfány szerint „[A] szegényes teljesítmény okairól ők hivatottak beszámolni”.

Hát, beszámolnék én, lenne is miről, csakhogy akkor az derülne ki, hogy vitatkozni akarok. Ha ugyanis azt mondom, hogy a *Symposionból* nem lehetett megélni, belemegyek abba a csapdába, miszerint is egy irodalmat akkor lehet megújítani és csinálni, ha van hozzá sok-sok pénz (kis pénz, kis foci, nagy pénz, nagy foci). Vagy például, ha mögöttünk áll a hatalom. Ezzel szemben az, aki sem anyagi, sem hatalmi támogatást nem kap, eleve megfosztatott az irodalom megújításának lehetőségétől (és most hagyjuk, mit kellene érteni az irodalom megújításán). Ha emlékezetem nem csal, Virággal mi sem posztmodern irodalmat, sem új nemzedéket nem akartunk létrehozni. Írni akartunk, meg lapot szerkeszteni. Eszünkbe se jutott, hogy a vami megújítása révén mi majd jól megváltjuk a világot, kivágjuk a rezet, megmondjuk a tutit, az igazat meg a valódit. A posztmodern irodalom megszülése? Meg egy nemzedéké? Hogy majd akkor mi ketten? Na, ne vicceljünk.

Most meg egy *Forrás*-olvasó előtt úgy fog kinézni a dolog, hogy a Virág meg a Horváth – ők ketten, senki több – elbaltázta a vami egyetlen esélyét a megújulásra, nem alapított nemzedéket, és nem csinálta meg a (vami?, avagy egyetemes?) posztmodern irodalmat. Mintha lett volna egy ilyen feladat, egy ilyen pályázat, amelyre beadtuk volna a *projektet*, aztán meg elszabotáltuk, ámde a lóvét azért hazavittük. Mintha az irodalom így működne. Mintha az egykori szocialista traktor(költészet) helyébe mi most egy posztmodern traktor(szövege)t kaptunk volna, amelybe már beöntötték az üzemanyagot, csak mi rükkverbe tettük a mezőgépet, és elboronáltuk a feltört ugart. Ha meg szántottunk, akkor is csak a leaszfaltozott utat törtük fel. Utána meg leszálltunk, és fölveltük a prémiumot a szövetkezet pénztáránál. És az egészet elittuk, hisz volt miből. Elsikkasztottunk egy irodalmat.

Egy irodalmat, amely ha netán volt is, ma nem biztos, hogy van, de ha van, akkor meg nem biztos, hogy néven nevezhető. Ennek kibogozására egy Wittgenstein is kevés lenne, ez viszont biztos.

Vagy egy másik iskola, ide, a határra.

Mondjuk egy olyan, hogy röviden elmondom, mi történt (szerintem). Elég szimpla történet amúgy, de most, hogy a *Híd* hetven-, a *Magyar Szó* hatvanéves, nem kell szégyenkezni vagy szégyenlősködni.

Az történt, hogy Papp p Tibor 1994 után újraindította a *Symposiont*, miután a betiltott Soros Alapítvány Nyílt Társadalomért Alap néven újra dolgozni kezdhett. Volt Sok-Sok Pénz. Ugyan mások is kaptak, de mivel mi voltunk a legfiatalabbak, világos volt, hogy érdemtelenek vagyunk, ergo csakis valami politikai vonalon nyomulunk, így elleneink. Ezt akkor én még nem tudtam, mi csak elkezdtünk írogatni a lapba, és Papp p szerkesztővé ütött bennünket. Majd a katonaság elől menekülve Szededen kötött ki, végképp. 1996-ban így lett Virág a *Symposion* főszerkesztője, én meg a felelőse.

Az (*Uj*) *Symposion* sose volt egy egyszerű, csakis irodalmi lap, erre is tessék visszaemlékezni – a legtöbben talán mindig nevezetes publicisztikarovatainál kezdték el olvasni a hatvanas években, majd a nyolcvanas évek elején. Mert ment szembe a hatalomnak, még ha akkor a hatalom is pénzelte (az állam, ti.). Mármost minket meg a fenn nevezett alapítvány segített, olyannyira, hogy 1996-ban még kaptam a laptól pénzt (300 márkát egy évre), utána meg nem (kivéve két darab szociológiaszerű kutatásra, amit meg is kellett csinálnom). A szerkesztőségi szobánk az Alap irodája alatt volt, egy asztal jutott nekünk, meg egy másokkal közösen alkalmazott titkárnő, aki ugyan nem tudott magyarul, tehát nemigen lehetett segítségünkre, de azért jól elvöltünk vele (később, ha jól tudom, Észak-Amerikába emigrált). Az Alap irodája, illetve a mi kis szerkesztőségi szegletünk a Zsidó utca 4-ben volt. Meglehet, a mai napig ez a probléma, mert túl világos az utalás, és ha már ott ücsörögtünk, nem kell

azon sokat gondolkodni, kit és kiket is szolgáltunk mi. A kilencvenes években ritka alkalom adódott arra, hogy Slobodan Milošević és a magyar kisebbségvédők véleménye egyvalamiben megegyezzen: ezek a Zsidó utcában az Új Világrendet építik, és a nemzeti öntudatot ássák alá (ott a szerbet, itt a magyart, tegyük azért hozzá).

Töredelmesen bevallom, én jártam föl Végel Lászlóhoz, az újvidéki iroda vezetőjéhez az instrukciókért, nem más. Ez már csak azért is praktikus volt, mert ott kaptam kávé, a szerkesztőségben meg általában nem volt mit szűr-csölgetni. Inkább sörözni jártunk, ha már, híven a Sympo-hagyományhoz. Az egyik érdekes tapasztalatom az volt, ha így ma visszaemlékszem, hogy jártak oda mások is, akik később az alapítványt, illetve Sorost szidták-szidják, és nyilván nem csak egy kávéra kukkantottak be. A másik, hogy Végel László azt kérte, amit mi már *csináltunk*: hogy a lapban foglalkozzunk filozófiával, társadalomtudománnyal és publicisztikával, ne csak irodalommal, egyrészt azért, mert tiszta irodalmi lapra nem tudnak kihajtani pénzt számunkra a belgrádi központban, mert ez nincs benne a koncepciójukban, nem prioritás, másrészt azért, mert az alapítvány deklarált célja a nyílt társadalom építése, amibe a demokratikus nyilvánosság működtetése fér bele inkább, nem pedig a posztmodern versek írása és publikálása (bár nem a posztmodern kifejezést alkalmazták). Lehet verset írni meg bármit, de legyen emezekből is. Mivel pedig ilyesmivel már Papp p alatt is foglalkoztunk, nem a spanyolviaszt kellett feltalálni. Úgyhogy az ilyen jellegű szövegeket többnyire én szerkesztettem, míg Virág és a többiek az irodalmi részt. Annál inkább, mert ők irodalmat tanultak, én meg szociológiát. És körülbelül az írással is így voltunk. Posztmodern kísérletre, mondom, én már csak emiatt sem igen emlékezhetem. Különben is, mivel Budapesten tanultam, keveset voltam errefelé. És miután hazaköltöztem, utána se sokat, mert a NATO-bombázásokat – igaz, nem szándékosan, hanem úgy adódott – Magyarországon bekkeltem ki, szégyen, nem szégyen. És már akkor frissiben lemondtam a felelős szerkesztői posztról.

Meglehet, érdektelen ez a történet sok szempontból, de a félreértések elkerülése végett inkább már most leírom, az ember mnemotechnikája ugyanis változik, felejtünk és emlékeztünk (meg)csal, és ha nem vigyázunk, idővel olyasmi válik bűnünké (esetleg szerencsénkre érdemünké), amihez amúgy az égvilágon semmi közünk. Azt hiszem, a memoárjainkat mindig *aznap* kellene megírunk. Mert minden történetben ugyan az is szép, ahogyan módosul, átváltozik, vándorol, átlép egy másik határon, újírárodik, csak éppen ne rólad szóljon, hogy aztán neked is azt kelljen mondanod: *gondolta a fene*.

Legalábbis addig, amíg jó esetben magad is a könyvespolcra nem kerülsz. Onnantól kezdve már nagyon mindegy.

JEGYZETEK

¹ Ugyanarról, csak valahogy másképpen. In: Elek Tibor: *Fényben és árnyékban*. Pozsony, Kalligram, 2004, 442–457. o.

² Lásd Sebők Zoltán hasonló című írását: In (uő): *Életjátékok*. Budapest, Kortárs, 1995, 92–93. o.